

JEAN-JACQUES ROUSSEAU'NUN EGEMENLİK ANLAYIŞI

Araş. Gör. Fikri GÜL*

Düşünce tarihine bakıldığında etki alanı oldukça geniş olan ve köklü değişimlere kaynaklık ettiğini gözlemlediğimiz önemli bazı düşünürler vardır. Bu düşünürler, yaşadıkları döneme ya da çağa damgasını vurmuş ve adeta varlıklarıyla o dönemin simge şahsiyetleri olma unvanını kazanmışlardır. Ünlü düşünür Jean-Jacques Rousseau (1712-1778)da söz konusu ettiğimiz etkileşimi ve değişimi gerçekleştiren bu düşünürlerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Onun özellikle siyasal düşünceleri ve yaklaşımları (yeni bir ideolojinin öncülüğünü yapan ve çağının ötesinde duran görüşleri ile) ciddi anlamda etkiler yaratmıştır. Rousseau'nun egemenlik anlayışı ile ilgili düşüncelerinin irdelenmesine geçmeden önce, onun siyasal düşüncesinin odağını oluşturan temel görüşlerini ele alarak, sisteminin hangi düşünce yapısı üzerine kurduğunu ve nasıl bir yöntem izlediğini görmeye çalışalım.

“Rousseau'nun siyasal düşüncesini ördüğü yumaklardan biri, kendisini ilkin *Bilimler ve Sanatlar Üzerine Konuşma* adlı eserinde ortaya koyan uygarlığa tepkidir”¹. Rousseau'ya göre, bilimler ve sanatlar insanları bağlayan zincirleri çiçeklerle örter, özgür yaşamak için doğmuş görünen insanların damarlarında taşıdıkları özgürlük duygusunu söndürür, onlara kölelik yaşamını sevdirebilir; onları uygar toplumlar dediğimiz kitleler haline sokar. Ona göre, bilimlerin ve sanatların gelişmesi ve ilerlemesi insan ruhunu bozmuştur. Bu bozulmanın başlangıcı yeryüzü kadar eskidir². Rousseau, bilimin ve sanatların gelişmesi ve ilerlemesinin bir sonucu olarak ortaya çıkan uygarlık anlayışına tepkili- dir. Çünkü, bütün bu gelişmeler insanları doğa durumundan uzaklaştırmıştır. Rousseau'ya göre ilkel toplum, insanın insanı sömürmediği, lüksün ve eşitsizliğin insanın ahlakını bozmadığı bir özgürlük ve eşitlik toplumdur. Rousseau'nun tasarladığı bu ilkel topluluk modeli, onun uygar toplumu eleştirmesinde ve uygar toplumda yapılacak reformlara ilişkin düşüncelerini oluşturmasında yardımcı olmuştur. Rousseau uygar toplumu, insanın iyi doğasının bozulup, erdem yok olduğu, özgürlüğün yerini tutsaklığın aldığı bir toplum olarak görür. Bu bağlamda şöyle bir soru sorulabilir: Acaba Rousseau, insanların ilkel topluma dönerek uygarlığın hastalıklarından ve kötülüklerinden kurtula-

* Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü

¹ Alâeddin Şenel; *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Ankara, 1996, s. 358

² Jean-Jacques Rousseau; *İlimler ve Sanatlar Hakkında Nutuk* (Çev. S. Eyüboğlu-S. Evrim), İstanbul, 1942, s. 73-76

bileceklerini mi düşünüyordu ya da böyle bir öngörüsü mü vardı? Alâeddin Şenel'e göre, Rousseau'nun siyasal düşüncesinin tümü göz önüne alındığında, bu görüşe katılmak olanaksızdır. Ona göre doğru yorum, Rousseau'nun "uygar toplum içinde, ilkel topluluğun erdemlerine yeniden kavuşmanın yollarını aradığı, ilkel topluluğun erdemleriyle uygar toplumun yararlarını bir araya getirecek bir düzeni araştırdığı"³dir.

Rousseau, insanları yaratılışları gereği sosyal varlıklar olarak görmez. Sosyal varlıklar olmayan insanlar bu anlamda bir toplum meydana getirememişler ve böylece bütünüyle başıboş olarak sürüler halinde yaşamışlardır. Bu durumda insan özgür, mutlu ve her türlü baskıdan uzak bir hayat yaşıyor, herkes, mevcut her şey üzerinde sınırsız haklara sahip bulunuyordu. Böyle bir ortamda, iyi-kötü, haklılık-haksızlık, eşitlik-eşitsizlik ve mülkiyet gibi kavramlar gelişmemişti, dolayısıyla insanlar her bakımdan birbirleriyle eşit durumdaydılar. Onun anlayışında böyle bir yaşama biçimi, doğal yaşama biçimiydi ve bu açıdan dolayı bu dönem, insanların altın çağı olarak adlandırılabilir. Doğada kendi halinde yaşayan, toprağı işleyen, doğayla meşgul olan insanlarda zamanla (insanların zaman içerisinde yeni buluşlara imza atmaları ve değişen şartlar dolayısıyla) iyi-kötü, haklılık-haksızlık, eşitlik-eşitsizlik ve mülkiyet gibi kavramların varlığı gelişmeye başladı. İşte bu zamana kadar özgür, mutlu ve eşit olan, mülkiyet kaygısı olmayan "doğa insanı", bu andan itibaren "uygar insan", "uygar toplum" insanı haline geldi. Yani mutluluk sona erdi, özgürlük ve eşitlik kalmadı. Mülkiyet ve çıkar hırsı ile hareket eden uygar toplum insanı; baskının, terörün, gasp, yağma ve istismarın hüküm sürdüğü korkunç bir felakete sürüklendi⁴. *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı* adlı eserinde Rousseau, uzun ve ayrıntılı bir biçimde doğa durumunu anlatır. Yukarıda da ifade etmeye çalıştığımız gibi, doğayla içiçe yaşayan ve herhangi bir kaygısı olmayan insanın, uygarlıkla tanışmasıyla gelen olumsuzluklara kendini kaptırması, bir anlamda iyiliğin bitişi, kötülüklerin başlangıcı olmuştur. "Bir toprak parçasının etrafını çitle çevirip "bu, bana aittir!" diyebilen, buna inanacak kadar saf insanlar bulabilen ilk insan, uygar toplumun gerçek kurucusu oldu"⁵ diyerek doğa durumundan uygar topluma geçişin nasıl meydana geldiğini anlatmaya çalışan Rousseau, doğa durumundan uygar topluma geçiş hakkında birbirinden farklı iki görüş öne sürer. *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı* adlı eserinde Rousseau, uygarlığın, eşitsizliğin kötülüklerinden söz eder ve uygar topluma mülkiyetin ve uygarlığın doğa durumu eşitliğini bozmasıyla geçildiğini söyler. *Toplum Sözleşmesi* adlı eserinde ise, bu geçişin bir sözleşme ile olduğu düşüncesindedir. "Birincisinde geçiş çok kötü, ikincisinde ise hiç de kötü olmayan bir adımdır. Rousseau, iki ayrı kitabında savunduğu iki ayrı ana düşünceye göre bu ana düşüncelerini destekleyecek iki ayrı geçiş çizmiştir. Bu iki geçiş birbirleriyle tutarlı görünmezler. Aralarındaki fark-

³ Şenel; a. g. e., s. 358

⁴ Tahsin Erdiç; "Jean-Jacques Rousseau, Görüşleri ve Demokratik Sistem Üzerindeki Etkileri" *İst. Üniv. Hukuk Fak. Mec.*, C. XL, S. 1-4, İstanbul, 1974, s. 304

⁵ Jean-Jacques Rousseau; *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı* (Çev. R. Nuri İleri), İstanbul, 2001, s. 123

hlık ancak, birincisinin “tarihsel” durumu, ikincisinin “kuramsal” bir sorunu açıklamak için çizilmiş olabileceği söylenerek açıklanabilir”⁶.

Rousseau’ya göre, mülkiyet kurumunu ortaya çıkaran insan zihniyeti aynı zamanda, insanlık tarihini kana bulayan, hırsızlıkların, gasp ve cinayetlerin, savaşların ve felaketlerin de ortaya çıkmasına kaynaklık etmiştir. Bu bağlamda, insanların mülkiyet kurumunu ortaya çıkarması ve bu düşüncenin giderek toplumun bütün kesimlerini, sonuçları ve yapısı bakımından olağanüstü etkilemesi bir anlamda Rousseau’yu farklı bir arayışa yöneltmiştir. Bu anlayış onun geliştirdiği siyasal kuramına da kaynaklık etmiştir denebilir. Mülkiyet kurumunun varlığıyla temeli atılan uygar toplum Rousseau’ya göre, içerisinde derin bir eşitsizliği sadece barındıran bir toplum değil, aynı zamanda bunu besleyen ve talep eden bir toplumdur ve böyle bir yapı insanlar arasındaki bozulma ve sefaleti giderek arttırmaktadır⁷. Ayrıca, bir grup güçlü ve nüfuzlu insanın başkalarını egemenlikleri altına almalarıyla da, insanlar arasında efendi-köle ilişkileri doğmuştur. Bu ilişki, uygar topluma geçişin en belirgin ve en temel göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Efendi-köle ilişkisini zorunlu kılan ve Rousseau tarafından böyle bir ilişkinin varlığına neden olarak görülen uygar toplum, zaafı olan ve olumsuz bir çok yapılanmayı içerisinde barındıran bir toplum olmasının yanında belki de en çok karşı çıkan yönü de, birçok olumsuzluğu olumlayarak yarattığı yeni toplum modeli anlayışıyla kendini kabul ettirme çabasıdır.

Her ne kadar doğa durumu ve buradaki erdemlerin savunuculuğunu da yapsa Rousseau, artık geriye dönüşün, yani doğa durumuna dönüşün (bazılarına göre ilkel topluma geri dönüşün) mümkün olmadığı düşüncesindedir. O halde yapılması gereken, insanları sürüklendikleri bu çıkmazdan kurtarmak ve yeni bir yaşam biçimi geliştirmektir. Rousseau, insanların bu çıkmazdan ve sefaletten bir sözleşme aracılığı ile kurtulabileceklerine inanır. Ona göre, bu sözleşme öyle bir sözleşme olmalı ki, her birey diğerleriyle birleşecek, bu ortak güçle her bireyin can ve mal güvenliği sağlanacak ve herkes diğerleriyle birleştiği halde sadece kendi iradesine saygı gösterecek ve eskiden ne kadar özgürse yine öyle özgür kalacaktır.

Rousseau, “insan özgür doğar, oysa her yerde zincire vurulmuştur. Falan kimse kendini başkalarının efendisi sanır ama, böyle sanması, onlardan daha da köle olmasına engel değildir”⁸ şeklindeki ifadeleriyle başlayan *Toplum Sözleşmesi* adlı eserinde, insanların doğa durumundan uygar topluma geçiş sürecini ve bu süreçte etkin olan düşünce modelinin bir çerçevesini çizmektedir. “Rousseau bununla, özgürlüklerin ve eşitliklerin kaynağının doğa durumunda olduğunu, ancak eşitliğin ve özgürlüğün uygar toplumda da sürmesi gerektiğini göstermek istemiştir”⁹. Doğa durumundan uygar topluma ge-

⁶ Şenel; *a. g. e.*, s. 359

⁷ N. J. H. Dent; *Rousseau Sözlüğü* (Çev. B. Gözkân ve ark.), İstanbul, (tarihsiz), s. 24

⁸ Jean-Jacques Rousseau; *Toplum Sözleşmesi* (Çev. Vedat Günyol), İstanbul, 2001, s. 14

⁹ Şenel; *a. g. e.*, s. 361

çişin bir sonucu olarak ortaya çıkan ve özellikle mülk edinme noktasında oluşabilecek kavgaların önlenmesi ve en azından insanların doğa durumundaki erdemlerinin (özgürlük, eşitlik, hak vb. gibi) uygar toplumda da yaşatılabilmesi için yapmış oldukları sözleşme, her bireyin hakkını toplumsal yaşamda da korumak için yapılmış bir sözleşme niteliğindedir. Bu sözleşmenin ana unsurunu, tek tek bireylerin haklarının korunması ve güvence altına alınması oluşturmaktadır. Bu sözleşmenin nihai hedefi, insanlar arasındaki kavga durumunu ortadan kaldırmak ve kaba kuvvete dayanmayan yaşanabilir bir toplum düzeni oluşturmaktır. İşte tam bu noktada ortaya çıkan ve sözleşmenin dayandığı en temel unsurlardan birisi olan egemenlik kavramı, Rousseau'nun siyasal düşüncesinin de en temel kavramıdır. Egemenliğin kime ait olduğu ve nasıl kullanılacağı noktasında çok önemli tespitler yapan Rousseau, bu görüşleriyle siyasi tarihteki yerini almıştır.

Rousseau, egemenliğin sahibi olarak *halkı* görmektedir. Ona göre, egemenliğin kaynağı ve sahibi *halktır*. Yani egemenlik, bir tek zümrenin ya da bir tek kişinin tekelinde değildir. Egemenlik, bütünüyle *halka* aittir. Egemenliğin kullanılması noktasında, Rousseau'nun sisteminin en önemli yapı taşlarından birisi olarak karşımıza çıkan "genel irade" kavramının analizinin iyi yapılması gerektiği düşüncesindeyiz. Rousseau'ya göre, bireysel çıkarlar ile toplumsal çıkarları birbiriyle bağdaştırmak için devreye "genel irade" kavramı girmelidir. Ona göre, "toplumu oluşturacak, bütün insanların kendilerini hem öteki insanlara bağlamalarını, hem de kendilerine itaat ediyor olmalarını ve eskisi kadar özgür kalabilmelerini sağlayacak durum, herkesin bütün haklarını bir "genel irade"ye devretmesiyle yaratılır"¹⁰. Herkesin haklarını birer birer devretmesiyle ortaya, toplumu yönetecek olan "genel irade" denen ortak bir güç çıkmaktadır. Rousseau açısından bakıldığında, genel irade her zaman doğrudur ve kamusal yararları yöneliktir. Hemen şunu belirtelim ki, Rousseau da, iradeyi genel yapan oyların sayısından çok, onları birleştiren ortak yararadır. Çünkü, bu sistemde herkes, başkalarına kabul ettirdiği koşullara ister istemez kendisi de boyun eğer. Rousseau'ya göre bu, çıkarla adaletin uyusmasının güzel bir örneğidir ve ortak görüşmelere hak duygusu katar. Toplumsal sözleşme, insanlar arasında öyle bir eşitlik kurar ki, herkes aynı koşullar altında verdiği sözleşme bağlanır ve aynı haklardan yararlanır. "Böylece, sözleşmenin özü gereğince, her türlü egemenlik işlemi, yani genel istemin her türlü işlemi yurttaşları eşit olarak bağlar ya da kayırır; öyle ki, egemen varlık yalnız ulusun bütününi tanıır ve onu oluşturanlar arasında hiçbir ayrılık gözetmez"¹¹.

Rousseau'ya göre, toplumsal sözleşme ile devleti meydana getiren bireyler, bütün doğal hak ve özgürlüklerinden topluluk lehine feragat etmektedirler. Ancak bundan sonra, yani devletin ortaya çıkmasından sonra bireyler garanti altına alınmış medeni haklar elde etmektedirler. Böylece, bireyler artık devlet içinde, onun garantisinde hak ve öz-

¹⁰ A. g. e., s. 362

¹¹ Rousseau; *Toplum Sözleşmesi*, s. 42-43

gürlüklere sahip olmuş olmaktadırlar. Bireylerin eskiden olduğu gibi özgür kalması toplumsal sözleşme gereğidir. Bu sözleşmenin garantisi, bireylerin haklarını isteyerek devrettiği ve onların korunmasını sağlamakla yükümlü gördüğü devlettir. Rousseau'ya göre, bizim her birimiz, birey olarak kendini ortaklaşmaya ve bütün gücünü de genel iradenin en üstün yönetimine koymaktadır. Böylelikle her bir birey, bütünü bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. O, bu düşüncesiyle, "sırasıyla bireyi bir "kişi" olarak ele almakta, onun bu "kişi" varlığını "ortaklaşma"ya, yani paylaşımına sunmakta ve onun sahip olduğu her tür "gücü" de "genel istencin en üstün, en yüce yönetimine" hizmette kullanmasını istemektedir. Çünkü amaç, bir toplumsal "bütün" yaratmak, onun "ayrılmaz parçası olarak" da "üye"lerini göstermektedir. Bu üyelerin bir araya gelmeleri, güçlerini bir araya getirmeleri sonucu "genel istenç" ve onun "yönetimi" ortaya çıkacaktır"¹². Rousseau'daki genel irade, özellikle bir ortaklık eylemini gerçekleştirmekten başka bir şey değildir. O, *Toplumsal Sözleşme* adlı eserinde, bir ortaklık yaratmakta, yarattığı bu ortaklık toplum olmakta ve ortaklığın her bir ortağı da toplumun üyesi olan yurttaş olmaktadır. Ancak Hegel (1770-1831), Rousseau'nun bu tespitine karşı çıkmaktadır¹³. Hegel'e göre, devletle yurttaş arasında bir anlaşma yapılması kesinlikle mümkün değildir ve devlet asla bir "ortaklık edimi" olarak kabul edilmeyecektir. Hegel, Rousseau'nun "genel irade" kavramından oldukça etkilenmiş ve bunu yepyeni bir düşünce olarak görmüştür. Buna rağmen, onun sözleşme kavramını da aynı oranda eleştirmiştir. "Rousseau, halkı bir somut gerçeklik olarak düşünmekte, bir tek onu, yine onu meydana getiren, onun yaşamını ortaya çıkaran bütün herkesin istencini kapsama ve temsil etmede muktedir görmektedir"¹⁴. Bu bağlamda şunu söyleyebiliriz: Sözleşme aracılığı ile devletle yurttaş arasında ortaya çıkan ilişki, yani her bir ortağın devletle angajmanında ve vaadinde, aynı anda hem ortaklık eylemini hem de yurttaşın özgürlüğünü belirleyen çift yönlü bir ilişkinin varlığı söz konusudur.

Rousseau'nun toplumsal sözleşmesinin odağını oluşturan egemenlik kavramı, Rousseau bağlamında ancak eşitlik ve eşitsizlik kavramlarının açılımının yapılması ve anlamlı hale getirilmesiyle anlaşılabilir. Ona göre eşitlik, "sözde yasal bir kurgu değildir. Eşitsizlikte, başkalarının katlanabileceği bir şey değildir"¹⁵. O, bütün kusurlarımızın eşitsizlikten kaynaklandığını söyler. Bu bağlamda da, etik dünyanın bütünüyle yeni bir bakış açısıyla ele alınması gerektiğini ifade eder. Bu, toplumun çoğunluğu tarafında da böyle görülmektedir¹⁶. Rousseau, eşitliğe dayalı sosyal bir düzen kurma isteğinden hiçbir şekilde çekinmemiştir.¹⁷ Yaşamı boyunca bu amaca dönük çalışmalar ve eylemler

¹² Şahin Yenişehirlilioğlu; *Birey, Toplum, Devlet İlişkileri*, Ankara, 1995, s. 123-124

¹³ A. g. e., s. 124

¹⁴ A. g. e., s. 152

¹⁵ Judith N. Shklar; "Jean-Jacques Rousseau and Equality", *Daedalus*, Vol: 107, No: 3, Virginia, 1978, s. 13

¹⁶ A. g. m., s. 13

¹⁷ Robert Nisbet; "Rousseau & Equality", *Encounter*, Vol: XLIII, No: 3, London, 1974, s. 41

sergileyen Rousseau, ortaya koymuş olduğu toplum sözleşmesi modeliyle de, insan özgürlüğünün garanti altına alınması yolunda ufuk açmıştır. Eşitliği temele alarak yaratmaya çalıştığı toplum modeli Rousseau için, en ideal toplum modelidir ve bu modelde herkes kendini, kendi koymuş olduğu kurallarla bağlayarak ve herkes kendi üzerinde başkasına tanıdığı hak kadar başkaları üzerinde hak kazanarak yaşamını devam ettirir. Böylece, hiç kimse bir başkasından gücü aracılığıyla az veya çok herhangi bir kazanım elde edemez. Yani, herkes eşit ölçüde haktan ya da haksızlıktan kendine düşen payı alır. “Eşitlik, herkesin gücünü şiddet kullanmadan yasalara uygun olarak kullanmasıdır ve yine eşitlik hiç kimsenin başka bir insanı satın alabilecek kadar zengin olmaması ve yine hiç kimsenin kendini satmak isteyecek kadar da yoksul olmamasıdır”¹⁸. Kendini bu koşullarda topluma bağlayan bireyler aslında hiç kimseye bağlanmamış sayılır. Rousseau, bireylerin kendi koydukları kurallara yine kendilerinin uymalarını, sözünü ettiğimiz bağlamda özgürlük olarak ele almaktadır. Bir başka ifadeyle, kendi koyduğu kurallara uyan, yani otonom bir varlık olan insan, her bakımdan özgürdür. Doğadaki işleyiş çeşitli şekillerde eşitliği bozmaya yöneldiği için, yasalar eşitliği sağlamaya ve güveni tesis etmeye çalışacaktır. Yani eşitliği, yasa sağlayacaktır.

Yukarıda da söz konusu edilen egemenlik, genel iradenin kullanılması anlamına gelmektedir. Genel iradenin en önemli özelliklerinden birisi, devredilemez oluşudur. Genel irade başkasına verilemez, sadece devlet güçlerini kuruluş amacına, yani ortak iyiliğe uygun olarak yönetebilir. Rousseau açısından bakıldığında egemenlik, genel iradenin kullanılması anlamına geldiğine göre, genel irade hiçbir zaman başkasına devredilemez ve kolektif bir kişi olan egemen kişi, ancak kendi kendini temsil eder. Kısaca söylemek gerekirse, iktidar devredilebilir ama genel irade devredilemez¹⁹. Rousseau’ya göre, “sözleşmenin özü gereğince, her türlü egemenlik işlemi, yani genel istemin her türlü işlemi yurttaşları eşit olarak bağlar ya da kayırır; öyle ki, egemen varlık yalnız ulusun bütününe tamir ve onu oluşturanlar arasında hiçbir ayrılık gözetmez. (...) Egemen varlıkla yurttaşların karşılıklı hakları nereye kadar varır diye sormak, yurttaşların kendilerine, bir kişinin herkese, herkesin de bir kişiye ne ölçüye kadar bağlanabileceğini sormak demektir. (...) Egemen varlık ne denli mutlak, ne denli dokunulmaz olursa olsun, genel sözleşmelerin sınırlarını aşamaz ve her insan, bu sözleşme gereğince, mallarından, özgürlüğünden kendine ne kaldıysa ondan tümüyle ve istediği gibi yararlanabilir. Öyle ki, egemen varlık, yurttaşlardan birini öbürlerinden daha çok yük altına sokmaya yetkili değildir. Çünkü, o zaman, iş özel alana girer ve bu yüzden egemen varlığın yetkisi dışında kalır”²⁰. Rousseau’ya göre, toplum sözleşmesinin amacı, sözleşmeyi yapanların her şart ve durumda korunmasıdır. Ona göre, politik yaşamın ilkesi egemen güçtedir. Egemen

¹⁸ Ayferi Göze; *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, İstanbul, 2000, s. 205

¹⁹ A. g. e., s. 202

²⁰ Rousseau; *Toplum Sözleşmesi*, s. 43

güç, “en yüce, en bağımsız güç, yasaları yapan yurttaşların birliğidir. (...) Egemen güç Rousseau’nun politik felsefesinde, Hegel’in düşündüğünün tersine, prens değildir. Yani hükümdar prens olamaz demektir bu. Buna karşın o, yurttaşların birliğini, halkı ve dolaşısıyla da devleti temsil eden bir güçtür. (...) Rousseaucu egemen güç, hükümdar güç kavramı, monarşi rejiminin en yüce ve tek güç olarak kabul edilmesinin reddini oluşturmaktadır. Buna karşın da o, halkı kendi evrensel gücünde var olan tek egemen güç ve hükümdar olarak kabul eder. (...) Dolayısıyla, devlet işlerini ve halkın yazgısını ilgilendiren kararlar sadece tabanda ve taban tarafından alınacaktır. Bu, halk tarafından ve halk için demektir”²¹. Rousseau’nun siyasal görüşleri bağlamında bakıldığında, onun, merkeze yerleştirdiği güç ve iktidar halkın kendisidir. Kendisine devredilen ve onu kullanmakla görevlendirilen (kendileri adına, yani halk adına) egemen varlık (devlet), elinde sadece yasama gücü olan ve yalnızca yasalarla iş gören bir konumdur. Yasalar da, genel iradenin birer yansımaları olduğundan, yasalarla iş gören devlet, bütünüyle genel iradeye göre ve onun istekleri doğrultusunda iş görecektir. Bu ise, bireylerin eşit ölçüde her şeyden yararlandığı ve haklarının aynı oranda korunduğu bir yönetim anlayışına ve dolayısıyla bireylerin özgürlüğe sahip olmaları anlamına gelmektedir.

Egemenlik kavramının içi tarih boyunca farklı anlamlarla doldurulmaya çalışılmış ve hemen her düşünür kendi bakış açısıyla egemenliğin kaynağını sorgulamıştır. Bu bağlamda Rousseau öncesi düşünürlerden olan ünlü İslâm düşünürü İbn-i Haldun (1332-1406) da, her toplumda, o toplumu yöneten bir iktidarın varlığını gerekli ve kaçınılmaz olarak görmektedir. Ona göre insanlar, doğası gereği başkalarına baskı yapma ve haki miyet kurma, onların haklarını gasp etme vb. gibi olumsuz bazı kötülükleri kendilerinde barındırırlar. Dolayısıyla insanları bu olumsuz durumdan kurtarmak ve herkesin mal ve can güvenliğini sağlamak için mutlak bir otoriteye yani bir iktidara, devlete gereksinim vardır. Bu noktada İbn-i Haldun, İngiliz filozofu olan Thomas Hobbes (1588-1679)’la aynı düşünmektedir. Hobbes’a göre de, insanlar birbirlerinin kurdudur ve onlar ancak bir güçle idare edilerek birbirlerine zarar vermeleri önenebilir. Bu güçte iktidardır. Hobbes’un düşüncesinde devlet, “gerçekte insanların birbirlerine karşı yürüttüğü kavgaın aracıdır. Fakat varlık nedeni herkes tarafından kabul edildiği için, ortadan kaldırılması beklenemez. (...) Doğada olduğu gibi devlette de, hakkı meydana getiren temel etmen, güçtür. Güç neyi emrederse doğru ve erdemli olan odur”²². Hobbes’un önerdiği sistem de, Rousseau’nun ki gibi, bütün insanların tüm yetki ve güçlerini bir kişiye ya da bir meclise devretmeleriyle kurulur. Rousseau’nun diğer filozoflardan ayrıldığı esas nokta şudur: Hobbes, tıpkı İbn-i Haldun gibi insanların doğaları gereği bazı kötülüklerle eğilimli olduklarını, yani insan doğasının saf ve temiz olmadığını ifade eder. Bu bağlamda da, onları kontrol altına alacak bir güce gereksinim duyarlar. Bu güçte, devlettir. Mev-

²¹ Yenişehirlioğlu, a. g. e., s. 208

²² Ayhan Aydın; *Düşünce Tarihi ve İnsan Doğası*, İstanbul, 2000, s. 126

cut iktidardır. Rousseau ise tam tersine, insanların doğuştan kötülüğe eğilimli olmadıklarını, yani insan doğasının iyi olduğunu ve her birinin eşit olarak dünyaya geldiklerini ifade eder. Ona göre, insanlar arasındaki anlaşmazlıklar bir arada yaşamaya başladıklarında, yani doğa durumundan uygar topluma geçişte kendini gösterir. Daha önce de açıklamaya çalıştığımız gibi, özellikle mülkiyet kurumunun oluşmasıyla insanlar arasındaki anlaşmazlıklar ve kavgalar ortaya çıkar. Bu anlamda Rousseau'da devletin ortaya çıkması, İbn-i Haldun ve Hobbes'ta ki gibi değildir. Hem Hobbes'un hem de Rousseau'nun düşüncesinde benzer şekilde, sözleşme yoluyla bir egemen güce bütün haklar devredilir. Aralarında niteliksel farklılık ve ayrıntılar olmakla beraber sözleşmeye dayalı yönetim biçimi önemli bir belirleyicidir. Hobbes, egemenliğin bölünemeyeceğini ve parçalanamayacağını açıkça ifade eder. Ona göre, iktidarı bölmek onu yok etmek anlamına gelir. Egemenliğin bölünmesi onun yüklediği görevlerle ve özülle bağdaşmaz. Hobbes'a göre, mülkiyet hakkı da egemen gücün verdiği bir hakır²³. Düşünceleriyle Fransız monarşisine kaynaklık ettiği kabul edilen ve Hobbes'u birçok bakımdan önceleyen Jean Bodin (1530-1596)'e göre de, egemenlik, mutlak ve sürekli bir güçtür. Onun sürekli olması, yönetimler değişse bile kendisinin varlığını sürdürmesi ile açıklanabilir. Egemenlik mutlaktır. Egemenlik başkalarından emir almamak demektir. Bu bağlamda Bodin'in egemenlik anlayışının feodaliteyi ortadan kaldırarak Fransız monarşisine temel oluşturduğunu söyleyebiliriz²⁴. Bodin'e göre, parçalanamaz ve bölünemez bir bütün olan egemenlik, bir prenste veya bir toplulukta ya da azınlıkta olabilir. Önemli olan onun bir bütün olarak tek bir elde toplanmasıdır. Aksi olursa, toplumda savaş ve mücadele sona ermez. Güçlü ve tek elden yönetimleri savunan Bodin, monarşik bir yönetim taraftarıdır. Buna sebep olarak da, monarşinin doğal düzene en uygun bir yönetim şekli olduğunu gösterir²⁵. Rousseau ise, Bodin'in aksine monarşik bir yönetim anlayışına karşıdır. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, Rousseaucu egemen güç, hükümler güç kavramı, monarşi rejiminin en yüce ve tek güç olarak kabul edilmesinin reddini oluşturmaktadır. Çünkü ona göre, tek egemen güç vardır; o da, halkın kendisidir. İbn-i Haldun açısından bakıldığında ise, insanoğlu için devlet, egemenlik doğal bir şeydir. Devlet egemenliği esastır ve egemenlik en üst basamakta olmalıdır. Devlet, egemenliğini insanlar arasındaki yakınlık bağı kullanarak sağlamaya çalışır. Örneğin, kırsal kesimdeki halkı kötülük yapmaktan alıkoyan buralardaki yaşlılar ve köyün ileri gelenleridir. Şehirlerde ise, devlet ve güçlü yargıçlar insanları kötülük yapmaktan alıkoyar. İbn-i Haldun'a göre, egemenlik devlete aittir. Devlet kendi geleceği için egemenliği istediği biçimde kullanma yetkisine sahiptir²⁶.

Rousseau'ya göre egemenlik, hangi sebeplerden dolayı başkasına devredilemezse,

²³ Göze; a. g. e., s. 141

²⁴ A. g. e., s. 126

²⁵ A. g. e., s. 126-128

²⁶ A. g. e., s. 97-99

yine aynı sebeplerden dolayı da temsil edilemez. “Egemenlik başlıca genel isteme dayandır, genel istemse temsil olunamaz; ya genel istemdir ya değildir, ikisinin ortası olamaz. Buna göre, milletvekilleri milletin temsilcileri değildirler ve olamazlar. Olsa olsa geçici işlerinin görevlileri olabilirler; hiçbir kesin karara da varamazlar. Halkın onamadığı hiçbir yasa geçerli değildir, yasa sayılmaz. (...) En yüce güç başkasına aktarılamadığı gibi, değiştirilemez de; onu sınırlamak, ortadan kaldırmak olur. Egemen varlığın kendinden üstün bir varlık kabul etmesi saçma ve çelişik bir şeydir. Kendi kendini, bile bile, bir efendiye kul etmek, özgür olmanın ta kendisidir.(...) Devlette yalnız bir tek sözleşme vardır, o da, ortaklık sözleşmesidir. Sadece bu, başka her türlü sözleşmeyi olanaksız kılar. Bunun dışında ne türlü sözleşme yaparsanız, bunu bozar”²⁷. Rousseau burada, daha önce de belirttiğimiz gibi, egemenliğin yegane temsilcisi olarak halkı görmektedir. Halkın onamadığı hiçbir işlem ya da girişim, yani halka rağmen yapılan hiçbir girişim, yasal değildir ve egemenlik ilkesi ile bağdaşmaz. Bir başka ifadeyle, genel iradeye aykırıdır. Genel iradeye aykırı olan hiçbir girişim, halk tarafından kabul görmez ve halkın ortaklık temelinde ortaya çıkardığı toplum sözleşmesine aykırıdır. Burada esas olan, bütün bireylerin haklarının korunduğu ve ortaklık temelinde dayalı, özgürlüğün biricik kaynağı olan otonomi ilkesinin temele alındığı ve halkın iradesiyle oluşmuş yasalarla güvence altına alınmış bir toplum sözleşmesinin varlığının kabulüdür. Böylelikle, Rousseau’nun, “kendi kendini, bile bile, bir efendiye kul etmek, özgür olmanın ta kendisidir” ifadesi, daha anlamlı hale gelecektir. Buradaki sihirli sözcük, “bile bile”dir. Bu sözcük, toplum sözleşmesinin temel felsefesini oluşturmaktadır. Bunu şöyle açıklayabiliriz: İsteyerek ve bilerek sahip olduğu haklardan feragat eden ve bunu bir sözleşme dahilinde, eşitlik ve ortaklık temelinde kendisi gibi diğer bireylerin de haklarının korunacağı yeni bir sözleşme ile kayda bağlayan birey, Rousseau açısından özgürdür ve sahip olduğu bütün hakları güvence altına alınmıştır. Bu güvence, her bireyin bilerek ve isteyerek kendi koymuş olduğu kurallara yine kendisinin uyması şeklinde ifade edilen otonomi ilkesinin varlığıyla kendisini gösterir. Yani, bireyin özgürlüğünün garantisi, yine kendisidir. Kuralları kendi koyan ve bu kurallara uygun davranan birey, özgürdür. Özellikle belirtmek gerekirse Rousseau, özgürlüğü, eşitliğin varlığına bağlamaktadır. Yani, eşitlik olmadan özgürlük olmaz. Ortaklık temelinde dayalı toplum sözleşmesi, bireyin özgürlüğünün korunması noktasında yasal bir güvence niteliğindedir. Bu güvenceyi, bütünüyle halkın bilerek ve isteyerek oluşturduğu bir güvence olarak değerlendirebiliriz. Ters olsaydı, yani herhangi bir insanın bir başka insana (efendiye) olan kulluğu ya da köleliği başka nasıl açıklanabilirdi? Bilerek ve isteyerek yapılan eylemleri iradi eylemler diye tanımlamak ve bu eylemlerin sorgulanmasını bireysel özgürlükler noktasında uygun bulmamak, böyle bir düşüncenin anlaşılması noktasında önem ifade etmektedir. Özgürlükten vazgeçmeyi, insan olmaktan ve insani haklardan vazgeçmek olarak niteleyen Rousseau’nun bu ko-

²⁷ Rousseau; *Toplum Sözleşmesi*, s. 109-113

nudaki duyarlılığını anlamak güç olmasa gerek. Rousseau'nun özgürlük anlayışı ile ilgili temel belirlemelerinin de bu bağlamda, yani otonomi ilkesinin varlığı ve işlerliği bağlamında ele alınıp değerlendirilmesinin doğru olacağı kanaatindeyiz. Ünlü Alman filozofu Immanuel Kant (1724-1804), felsefesini oluştururken Rousseau'dan etkilendiğini açıkça ifade eder. Kant'ın özellikle, insan doğasının iyiliği ve değeri gibi kavramları Rousseau'dan aldığı ve bu kavramlar üzerine ahlaki bazı ilkeler geliştirdiği söylenebilir. Bu bağlamda Rousseau'nun, Kant'ı, ahlak önermelerine temel olması noktasında törel bilinç (vicdan) kavramını geliştirmesinde ve ahlaki ilkeleri oluştururken yararlandığı düşünülen otonomi ilkesiyle etkilemiştir, denilebilir. Kant'ın etkilenmiş olduğunu söylediğimiz otonomi ilkesi, bir kavram olarak değil de daha çok içerik olarak ve benzer ifadeler şeklinde kendini göstermiştir. Bir başka ifadeyle, "Kant'ın, bir yasanın herkesin akla dayalı rızası olmaksızın bir ahlak yasası olamayacağı konusundaki vurgusunun, Rousseau'nun insanlara özgü olan özgürlük ve eşitlik kavramlarının yeniden biçimlendirildiği olduğu"²⁸ düşüncesinin gündeme getirilmesi bu etkileşime örnek olarak verilebilir.

Egemenliğin bölünemeyeceğini ve bir başkasına devredilemeyeceğini ifade eden Rousseau, bu düşüncesine bağlı olarak yukarıda da ifade etmeye çalıştığımız gibi, egemenliğin temsil edilmesini de olanaksız görür. Egemenliğin esasını oluşturan genel irade ise, "hata yapmaz, yanılmaz, her zaman doğru yoldadır, haklıdır ve her zaman kamu yararına yöneliktir"²⁹. Rousseau'ya göre, hükümet, egemen varlığın sadece bir aracıdır. Hükümet, "yurttaşlarla egemen varlığın karşılıklı ilişkilerini sağlamak amacıyla kurulmuş, gerek yasaları yürütmek, gerekse politik ve toplumsal özgürlükleri sürdürmekle görevli, aracı bir bütündür"³⁰.

Kendisine özgü siyasal görüşleri ile "demokratik hayata geçiş"e önemli katkılar sağlayan Rousseau, yine bu görüşleri nedeniyle çeşitli eleştirilere maruz kalmıştır. Bu eleştiriler, kimi zaman onun sisteminin eksik yönleri üzerinde, kimi zaman da yaşantısı üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu eleştirileri kısaca ele almaya çalışalım: Rousseau'nun, doğa durumu ve buna dayanılarak açıklanan toplumsal sözleşme kuramının birer faraziye olduğu³¹ ve güncelleştirilmesinin olanaksız olduğu görüşü, bu eleştirilerin ilkidir. Kendi kuramı ile gerçek siyasal uygulamadaki birleşimi doğal olarak Rousseau'nun zihnindedir. Ancak, ütöpik olduğu söylenen ve uygulanabilirliği tartışılan bu kuramın, iddia edildiği gibi de olsa, ortaya konulması, eşitlik ve özgürlük arayışı gibi insan yaşamını anlamlı ve değerli kılan, ona sonsuz bir güven sağlayan bu düşüncelerin dillendirilmesi, o günün şartları dikkate alındığında önemli ve devrim niteliğinde görüşler olarak değerlendirilebilir. Ayrıca Rousseau, "gerçekçi olmayan ütöpik idealler ileri sürmemiştir. (...)

²⁸ Dent; a. g. e., s. 48

²⁹ Göze; a. g. e., s. 203

³⁰ Rousseau; *Toplum Sözleşmesi*, s. 69

³¹ Erdinç; a. g. m., s. 312

Aksine, Toplum Sözleşmesi, eve benzeyen bir nesnenin kuramsal temellerini açıklamak için yazılmıştır”³².

Rousseau, egemenlik anlayışı çerçevesinde dile getirdiği görüşlerin uygulanabilirliği noktasında da çeşitli eleştiriler almıştır. Yukarıda da ifade etmeye çalıştığımız gibi, egemenlik bölünemez ve başkasına devredilemezdi. Bu bağlamda Rousseau, halkın doğrudan doğruya kendisini yönetmesini ve bu yönetme sürecinde temsilciler kullanılmaması gerektiğini ifade eder. Böylece, milli egemenlik anlayışını savunmasına rağmen, onun bir sonucu olarak kabul edilen temsili demokrasiyi kabul etmemesi ve doğrudan demokrasiyi bir zorunluluk olarak görmesi noktasında bir çelişkiye düştüğü söylenebilir³³. “Ayrıca bir de bugünün olduğu gibi, kendi zamanının dahi devletlerine tatbiki imkansız doğrudan demokrasi teklifi ile ütöplast durumuna düştüğü söylenebilir. (...) Aynı şekilde temsili rejimin bir sonucu olan siyasi partiler de Rousseau’nun reddine rağmen demokratik siyasi hayatın “vazgeçilmez unsurları” haline gelmişlerdir”³⁴. Ancak son zamanlarda meydana gelen yeni gelişmeler ışığında bakıldığında, demokrasinin yarı doğrudan bir yapıya kavuşmasını sağlayarak Rousseau’ya biraz daha yaklaştığı görülmektedir³⁵. Burada özellikle şunu belirtmek gerekir ki, temsili demokrasileri, seçilmiş aristokrasiler olarak gören Rousseau, aynı zamanda bazı koşulların oluştuğu durumlarda da bunları en iyi yönetim biçimleri olarak ele alır. Rousseau’ya göre, temsili demokrasiler, ancak ekonomik eşitsizliklerin olmadığı ya da bu durumu yaratacak koşulların bulunmadığı ülkelerde var olabilir. Yani, eşitsizliğe dayalı toplum düzeninin egemen olduğu ülkelerde temsili demokrasinin varlığı, o ülkenin yurttaşları için bir kazanım değil aksine ciddi sorunların kaynağını oluşturur. Ekonomik eşitliğin olmadığı ülkelerde sistem bütünüyle güçlülerden ve zenginlerden yana işleyecektir. Böylece olması istenen temsili düzen, hiçbir anlam ifade etmeyeceği gibi, toplumsal yapının kırılmasına ve yönetim sorunlarının başlamasına sebep olacaktır. Bu açıdan bakıldığında Rousseau için, ekonomik eşitsizliklerin bulunmadığı ülkelerde temsili demokrasinin iyi bir düzen olabileceği söylenebilir. Çünkü, “temsili düzeneği genel iradeyi ortaya çıkarabilecek bir yönde çalışacaktır. Böyle bir yönetimde genel irade de kendisini parlamentodaki çoğunluğun iradesinde ortaya koyabilecektir”³⁶. Rousseau’ya göre, genel irade sadece temsilde çoğunluğun sağlanması ile ortaya konulamaz. Ona göre, egemenliği elinde bulunduran tek bir kişi, grup ya da azınlık, eğer toplumu toplumsal yarar yönünde yönetiyorsa, genel iradeyi temsil ediyor demektir. Bu açıdan bakıldığında Rousseau da, çoğunluğun iradesi de-

³² Robert Wokler; “Jean-Jacques Rousseau: Ahlakı Çöküş ve Özgürlük Arayışı”; Çev. Mimar Türkkahraman (Siyasal Düşüncenin Temelleri) (Derleyen: Brian Redhead, Çev. Hikmet Özdemir) adlı eserin içerisinde, İstanbul, 2001, s. 177

³³ Erdiñ; a. g. m., s. 313

³⁴ A. g. m., s. 310-313

³⁵ A. g. m., s. 327

³⁶ Şenel; a. g. e., s. 364

ğil de, tek bir kişinin veya bir grubun iradesi bile genel irade olabilmektedir. O halde temsilde çoğunluk her şey değildir. Önemli olan yöneten konumundakilerin halkın yarısını gözeterek onları yönetiyor olmalarıdır. Bu tespitin yapılmasından sonra şunu özellikle belirtmek gerekir ki, “klasik demokrasinin temel ilkelerinden olan “egemenlik halktadır” ilkesinin de kaynağının yine Rousseau olduğu ileri sürülmüştür. Egemenlik toplumun tümüne aittir ve egemenliğin tek kaynağı toplumdur”³⁷. Ayrıca Rousseau; teorik açıdan iki bakımdan daha etkilidir ve etkili olmaya devam edecektir. Her şeyden önce Rousseau’nun görüşleri, her dönemin demokratik fikirleri üzerinde çok ciddi ve besleyici bir kaynak özelliğindedir. Demokrasi denilince akla gelen ve demokrasinin en büyük teorisyenlerinden olan Rousseau’yu, bir görüş, “liberal bireyciliğin yani klasik demokrasinin öncüsü olarak görmektedir. (...) Buna göre, Rousseau, sosyal sözleşme görüşü ile siyasal iktidarların insanlar üzerindeki otoritesini rasyonel bir temele dayandırmıştır”³⁸. Rousseau’nun en önemli etkilerinden biri de, eşitlik ve özgürlük kavramlarının bütün demokrasilerde iki temel şart olarak kabul edilmesinin sağlanması noktasında olmuştur. Ayrıca onun “egemenliğin bölünemeyeceği ilkesi” şeklinde ifade edilen görüşü, çağdaş anayasalara geçmiş ve onlara kaynaklık etmiştir.

Rousseau’nun çoğunluk sistemi ile birey egemenliği düşüncesinin birbiriyle çelişik olduğu ileri sürülmüştür. Yani, kişinin çoğunluğun iradesine boyun eğmesi ile özgür ve egemen sayılması arasında bir çelişkinin olduğu dile getirilmiştir. Ancak Rousseau’nun geliştirmiş olduğu sistem temelinde bakılacak olursa, bu görüşe katılmak pek mümkün değildir. Çünkü, “bireyler sosyal sözleşme ile çoğunluğun iradesini kabul etmişlerdir. Kişi tüm yasaları, kendinin muhalif kaldığı yasaları da kabul etmiş, çoğunluk iradesini benimsemeyi göze almıştır. Bu nedenle çoğunluğun hâkim olması halinde de yine birey, egemenliğinden bir şey kaybetmeyecektir”³⁹. Eşitlik ve ortaklık temeline dayalı toplumsal sözleşme ile bireyle devlet arasındaki ilişkilere işlerlik kazandırmayı amaçlayan Rousseau’nun, öngörmüş olduğu eşitlik ve özgürlük anlayışıyla da, çağdaş demokrasilerin öncüsü olarak demokratik hayatın yeniden şekillenmesine önemli katkılar sağladığını söyleyebiliriz. Eşitliği, hukukî eşitlik bağlamında ele alan Rousseau, hak eşitliğini savunmuş ve böylece farklı birtakım değerlendirmelere olanak tanımamıştır. Siyasal görüşleri ile bir döneme damgasını vuran ve daha sonraki dönemlerde de etkisini hissettiren ve birçok yönüyle kendinden sonra gelenleri etkileyen Rousseau, düşünce tarihinin gelişimi açısından bakıldığında da tarihin kaydettiği önemli bir düşünürdür.

³⁷ Göze; a. g. e., s. 213

³⁸ A. g. e., s. 212

³⁹ A. g. e., s. 213

Abstract

Jean-Jacques Rousseau, who is accepted one of the most important theoreticians on democracy has a significant status in political history with his Social Contract Theory. It can be said that his ideas based on the principal of "sovereignty is indivisible", "equality" and "liberty" had provided the resource for contemporary constitution. This article presents a conceptualization related to Rousseau's ideas in the framework of his understanding of sovereignty.

KAYNAKÇA

- AYDIN, Ayhan. *Düşünce Tarihi ve İnsan Doğası*, İstanbul, 2000
- DENT, N. J. H. *Rousseau Sözlüğü* (Çev. B. Gözkân ve ark.), İstanbul, tarihsiz
- ERDİNÇ, Tahsin. "Jean-Jacques Rousseau, Görüşleri ve Demokratik Sistem Üzerindeki Etkileri", *İst. Üniv. Hukuk Fak. Mecmuası*, C. XL, S. 1-4, İstanbul, 1974
- GÖZE, Ayferi. *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, İstanbul, 2000
- NİSBET, Robert. "Rousseau & Equality", *Encounter*, Vol: XLIII, No:3, London, 1974
- ROUSSEAU, Jean-Jacques. *İlimler ve Sanatlar Hakkında Nutuk* (Çev. S. Eyüboğlu-S. Evrim), İstanbul, 1942
- ROUSSEAU, Jean-Jacques. *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı* (Çev. R. Nuri İleri), İstanbul, 2001
- ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Toplum Sözleşmesi* (Çev. Vedat Günyol), İstanbul, 2001
- SHKLAR, Judith N. "Jean-Jacques Rousseau and Equality", *Daedalus*, Vol: 107, No: 3, Virginia, 1978
- ŞENEL, Alâeddin, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Ankara, 1996
- WOKLER, Robert. "Jean-Jacques Rousseau: Ahlaki Çöküş ve Özgürlük Arayışı", Çev. Mimar Türkkahraman (*Siyasal Düşüncenin Temelleri* (Derleyen: Brian Redhead, Çev. Hikmet Özdemir) adlı eserin çevirisi içerisinde), İstanbul, 2001
- YENİŞEHİRLİOĞLU, Şahin. *Birey, Toplum, Devlet İlişkileri*, Ankara, 1995